BANK HISOBI TO‘G‘RISIDA TUSHUNCHA, UNING IQTISODIYOTNI BOSHQARISHDA TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

Esanov Oybek Madadovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit kafedrasi kata o’qituvchisi

Sheraliyeva Kamola
Samarqand iqtisodiyot va servis istituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20018819

Annotatsiya. Bank hisobi tizimi zamonaviy iqtisodiyotni boshqarishda muhim axborot manbai sifatida qaralib, uning mazmuni va amaliy ahamiyatini aniqlash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Tadqiqotda tizimli tahlil, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanilib, bank hisobining iqtisodiy jarayonlarni boshqarishdagi funksional o‘rni o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, bank hisobi moliyaviy resurslarning harakatini nazorat qilish, qaror qabul qilish jarayonini axborot bilan ta’minlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, u banklar faoliyatining shaffofligini oshirib, risklarni baholash va boshqarishda samarali mexanizm vazifasini bajaradi. Tahlillar asosida bank hisobining samarali tashkil etilishi iqtisodiyotni boshqarish sifatini sezilarli darajada oshirishi asoslandi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot bank hisobi tizimini takomillashtirish orqali iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.
Kalit so‘zlar: bank hisobi, iqtisodiy boshqaruv, moliyaviy axborot, nazorat, barqarorlik, risklarni boshqarish.

Аннотация. Система банковского учета считается важным источником информации в управлении современной экономикой, и определение ее содержания и практического значения является актуальной научной проблемой. В исследовании использованы методы систематического анализа, сравнения и обобщения для изучения функциональной роли банковского учета в управлении экономическими процессами. Результаты показали, что банковский учет является важным инструментом контроля движения финансовых ресурсов, предоставления информации для процесса принятия решений и укрепления экономической стабильности. Он также повышает прозрачность банковской деятельности и служит эффективным механизмом оценки и управления рисками. На основе анализа установлено, что эффективная организация банковского учета значительно повышает качество управления экономикой. В целом, данное исследование научно обосновывает возможность достижения экономического развития путем совершенствования системы банковского учета.
Ключевые слова: банковское дело, экономическое управление, финансовая информация, контроль, устойчивое развитие, управление рисками.

Abstract. The bank accounting system is considered an important source of information in the management of the modern economy, and determining its content and practical significance is an urgent scientific problem. The study used the methods of systematic analysis, comparison and generalization to study the functional role of bank accounting in the management of economic processes. The results showed that bank accounting is an important tool for controlling the movement of financial resources, providing information for the decision-making process, and strengthening economic stability. It also increases the transparency of banking activities and serves as an effective mechanism for assessing and managing risks. Based on the analysis, it was established that the effective organization of bank accounting significantly improves the quality of economic management. In general, this study scientifically substantiates the possibility of achieving economic development by improving the bank accounting system.

Keywords: banking, economic management, financial information, control, sustainability, risk management.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tizimlarning samarali faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan bank sektorining rivojlanish darajasi va undagi hisob tizimining mukammalligiga bog‘liqdir. Bank hisobi iqtisodiy jarayonlarni aks ettiruvchi, moliyaviy resurslar harakatini qayd etuvchi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy axborot manbai sifatida xizmat qiluvchi muhim tizim hisoblanadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida bank tizimining roli yanada ortib, iqtisodiyotni tartibga solish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va investitsion faoliyatni rag‘batlantirishda bank hisobining ahamiyati sezilarli darajada kuchaydi. Shu nuqtai nazardan, bank hisobi nafaqat texnik hisob-kitob vositasi, balki iqtisodiy boshqaruvning strategik elementi sifatida ham qaralmoqda. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ri tashkil etilgan bank hisobi tizimi moliyaviy oqimlarni samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish hamda iqtisodiy risklarni kamaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlar va amaliy tadqiqotlar tahlili bank hisobi tizimining umumiy nazariy asoslari yetarli darajada yoritilgan bo‘lsa-da, uning iqtisodiyotni boshqarishdagi aniq mexanizmlari va amaliy ta’sir darajasi hali ham to‘liq ochib berilmaganini ko‘rsatadi. Xususan, bank hisobi orqali shakllanadigan axborotlarning boshqaruv qarorlariga qanday darajada ta’sir ko‘rsatishi, ushbu tizimning iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi roli hamda risklarni boshqarishdagi funksiyalari yuzasidan ayrim qarama-qarshi fikrlar mavjud. Bundan tashqari, raqamlashtirish jarayonlari va zamonaviy moliyaviy texnologiyalar rivojlanayotgan bir sharoitda bank hisobi tizimining moslashuvchanligi va samaradorligi masalalari yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Bu esa mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish zaruratini yuzaga keltiradi va bank hisobi tizimining iqtisodiy boshqaruvdagi o‘rnini yanada aniqroq aniqlashni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi bank hisobi tushunchasini ilmiy jihatdan asoslash hamda uning iqtisodiyotni boshqarishdagi o‘rni va ahamiyatini kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida bank hisobi tizimining iqtisodiy jarayonlarga ta’siri, boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi roli va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi funksiyalari o‘rganiladi. Shuningdek, tadqiqotda quyidagi ilmiy savollarga javob izlanadi: bank hisobi iqtisodiy boshqaruv samaradorligini qay darajada oshiradi, uning axborot bazasi boshqaruv qarorlarining sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi hamda ushbu tizimni takomillashtirish orqali qanday natijalarga erishish mumkin. Tadqiqot gipotezasi sifatida shuni ilgari surish mumkinki, bank hisobi tizimini samarali tashkil etish iqtisodiyotni boshqarish jarayonining aniqligi va tezkorligini oshiradi, natijada esa umumiy iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bank hisobi va uning iqtisodiy tizimdagi o‘rni masalasi iqtisodiy adabiyotlarda uzoq yillardan buyon tadqiq etilib kelinayotgan dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Umumiy ilmiy manbalarda bank hisobi moliyaviy axborotlarni shakllantirish, ularni tizimlashtirish hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun asos yaratadigan muhim mexanizm sifatida talqin qilinadi. Xalqaro va milliy iqtisodiy maktablar vakillari ushbu tizimni nafaqat texnik hisob yuritish vositasi, balki iqtisodiy boshqaruvning ajralmas elementi sifatida ham ko‘rib chiqadilar. Shu bilan birga, bank hisobining funksional imkoniyatlari va uning boshqaruv jarayonlaridagi o‘rni turli ilmiy yondashuvlar asosida izohlanadi.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bank hisobi tizimining nazariy va amaliy asoslarini chuqur o‘rganishga qaratilgan. Jumladan, Kalandarov banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etishning nazariy asoslarini yoritib, uning iqtisodiy jarayonlarni aks ettirishdagi rolini asoslab bergan hamda hisob tizimining to‘g‘ri tashkil etilishi bank faoliyatining samaradorligini oshirishini ta’kidlagan. Abdullayev tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va audit tizimini takomillashtirish masalalarini o‘rganib, ichki nazorat mexanizmlarining kuchaytirilishi moliyaviy shaffoflikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatgan. Raximov esa moliyaviy hisobotlarning tahliliy ahamiyatiga e’tibor qaratib, bank tizimida axborotlarning ishonchliligi boshqaruv qarorlarining sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini asoslab bergan.

Shuningdek, Xolbekov tijorat banklarida hisob siyosatini shakllantirish masalalarini tahlil qilib, hisob siyosatining bir xilligi va barqarorligi moliyaviy jarayonlarni boshqarishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydi. Karimov esa banklarda buxgalteriya hisobi axborot tizimlarining rivojlanish istiqbollarini o'rganib, raqamlashtirish jarayonlari hisob tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini qayd etadi. Tojimuhamedov tomonidan ishlab chiqilgan metodologik yondashuvlar bank hisobi tizimining ilmiy asoslarini shakllantirishda muhim o'rin tutib, uning tuzilmasi va funksional xususiyatlarini tizimli yondashuv asosida tahlil qiladi. Ergashev esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashda bank hisobining rolini o'rganib, hisob tizimi orqali shakllanadigan axborotlar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy omil ekanligini asoslaydi.

Ilmiy adabiyotlarda bank hisobi tizimiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, ayrim tadqiqotchilar uni asosan texnik hisob yuritish vositasi sifatida ko'rsa, boshqalar uni strategik boshqaruv instrumenti sifatida talqin qiladi. Metodologik jihatdan ham farqlar kuzatiladi: bir guruh olimlar an'anaviy hisob tamoyillariga tayanib tahlil olib borsa, boshqalari zamonaviy raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlar asosida yangi yondashuvlarni ilgari suradi. Bu esa bank hisobi tizimining ilmiy talqinida turli nazariy qarashlarning mavjudligini ko'rsatadi va uning ko'p qirrali xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Hozirgi zamonaviy tadqiqotlarda bank hisobi tizimining raqamli transformatsiyasi, axborot texnologiyalarining integratsiyasi hamda boshqaruv qarorlarini avtomatlashtirish jarayonlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ilmiy ishlar shuni ko'rsatadiki, bank hisobi endilikda faqat statik axborot manbai emas, balki real vaqt rejimida ishlovchi dinamik boshqaruv tizimiga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, moliyaviy risklarni boshqarish, shaffoflikni oshirish va investitsion qarorlarni optimallashtirish masalalari ham zamonaviy tadqiqotlarning markazida turibdi.

Shunga qaramay, mavjud ilmiy tadqiqotlar bank hisobi tizimining iqtisodiyotni boshqarishdagi integratsion roli, ya'ni uning makroiqtisodiy boshqaruv mexanizmlariga ta'sir darajasi masalasini yetarlicha chuqur o'rganmagan. Ayniqsa, bank hisobi axborotlarining davlat iqtisodiy siyosatini shakllantirishdagi bevosita va bilvosita ta'sir mexanizmlari, shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida uning boshqaruv samaradorligiga ta'siri to'liq ochib berilmagan. Mazkur bo'shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilab beradi va bank hisobi tizimining iqtisodiyotni boshqarishdagi o'rnini kompleks tahlil qilish zaruratini asoslaydi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda bank hisobi tizimining iqtisodiyotni boshqarishdagi o'rnini o'rganish uchun tavsifiy va analitik yondashuvga asoslangan aralash ilmiy tadqiqot dizayni qo'llanildi, chunki bu yondashuv nazariy va amaliy jihatlarni kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqot ma'lumotlari O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari moliyaviy hisobotlari, Markaziy bank statistik materiallari hamda OAK tan olgan ilmiy jurnallardagi maqolalardan olindi. Namunaviy tanlanma sifatida 2018–2024 yillar oralig'idagi 6 ta yirik tijorat bankining moliyaviy va hisob ma'lumotlari tanlab olindi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, mantiqiy umumlashtirish va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Shuningdek, bank hisobining funksional ko'rsatkichlarini baholashda strukturaviy tahlil va korrelyatsion bog'liqliklarni aniqlash usullari qo'llanildi. Statistik ma'lumotlarni qayta ishlash uchun jadval tahlili, o'rtacha qiymatlar va trend dinamikasi usullari ishlatildi, bu esa natijalarning ishonchliligini oshirish va xulosalarning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari bank hisobi tizimi iqtisodiyotni boshqarish jarayonida axborot ta'minoti, nazorat mexanizmi va qaror qabul qilish jarayonining asosiy elementi sifatida muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Empirik tahlil asosida aniqlanishicha, bank hisobi orqali shakllanadigan moliyaviy ma'lumotlar banklarning resurslarni taqsimlash samaradorligini oshiradi hamda boshqaruv qarorlarining aniqligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, o'rganilgan ma'lumotlar bank hisobi tizimining ichki strukturasida ayrim nomutanosibliklar mavjudligini ham ko'rsatdi, xususan, axborot oqimining tezligi va aniqligi o'rtasidagi farqlar ayrim hollarda boshqaruv jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oldingi tadqiqotlar bilan solishtirganda, ko‘plab olimlar bank hisobi tizimini asosan texnik hisob yuritish vositasi sifatida talqin qilgan bo‘lsa, ushbu tadqiqot natijalari uning strategik boshqaruv funksiyasini ham tasdiqlaydi. Ayrim ilmiy ishlarda bank hisobi faqat moliyaviy hisobot tayyorlash vositasi sifatida ko‘rilgan, biroq hozirgi natijalar uning iqtisodiy resurslarni boshqarishdagi faol rolini yanada kengroq yoritadi. Shuningdek, avvalgi tadqiqotlarda raqamli transformatsiyaning ta’siri yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan bo‘lsa, ushbu ishda bank hisobi tizimining raqamlashtirish jarayonlari bilan integratsiyasi muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, bank hisobi tizimining samaradorligi bir nechta ichki mexanizmlar orqali ta’minlanadi. Birinchidan, axborotning standartlashtirilishi va tizimlashtirilishi boshqaruv qarorlarining tezkorligini oshiradi. Ikkinchidan, ichki nazorat jarayonlarining avtomatlashtirilishi moliyaviy xatoliklar ehtimolini kamaytiradi. Uchinchidan, ma’lumotlar oqimining integratsiyalashuvi bankning turli bo‘linmalari o‘rtasidagi koordinatsiyani kuchaytiradi. Ushbu mexanizmlar birgalikda bank hisobi tizimining umumiy samaradorligini belgilaydi va uning iqtisodiy boshqaruvdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Biroq tadqiqot davomida ayrim cheklanishlar ham aniqlandi. Birinchidan, tahlil qilingan ma’lumotlar faqat tanlab olingan tijorat banklari doirasida o‘rganildi, bu esa natijalarni to‘liq umumlashtirish imkoniyatini cheklaydi. Ikkinchidan, ayrim moliyaviy ko‘rsatkichlarning vaqt oralig‘i qisqa bo‘lgani sababli uzoq muddatli tendensiyalarni to‘liq baholash imkoni bo‘lmadi. Uchinchidan, statistik ma’lumotlarning mavjudligi va ularning aniqligi darajasi ham tahlil natijalariga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu omillar tadqiqot natijalarining interpretatsiyasida ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi.

Natijalar bank hisobi tizimi nafaqat ichki moliyaviy jarayonlarni tartibga solish, balki iqtisodiyotni makro darajada boshqarish uchun ham muhim axborot manbai ekanligini ko‘rsatadi. Bank hisobi orqali shakllanadigan ma’lumotlar Markaziy bank va boshqa moliyaviy institutlar uchun iqtisodiy siyosatni shakllantirishda asosiy baza bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, tizimning raqamlashtirilishi va avtomatlashtirilishi boshqaruv jarayonlarining samaradorligini yanada oshiradi hamda inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi. Bu esa bank sektorining umumiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, bank hisobi tizimining samaradorligi faqat texnik omillarga emas, balki tashkiliy va institutsional omillarga ham bog‘liqdir. Xususan, kadrlar malakasi, ichki siyosatning aniqligi va axborot tizimlarining integratsiya darajasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu omillar yetarli darajada rivojlanmagan hollarda bank hisobi tizimining samaradorligi pasayishi mumkin.

Umuman olganda, olingan natijalar bank hisobi tizimining iqtisodiyotni boshqarishdagi ko‘p qirrali funksiyalarini tasdiqlaydi. U nafaqat moliyaviy axborotlarni yig‘ish va qayta ishlash vositasi, balki iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi strategik mexanizm sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, aniqlangan cheklanishlar kelgusidagi tadqiqotlar uchun yangi yo‘nalishlarni belgilab beradi. Kelajakda bank hisobi tizimining sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tahlili bilan integratsiyasi uning samaradorligini yanada oshirishi mumkinligi haqida yangi ilmiy gipotezalarni shakllantirish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari bank hisobi tizimi iqtisodiyotni boshqarishda asosiy axborot va nazorat instrumenti sifatida muhim o‘rin egallashini ko‘rsatdi. Bank hisobi orqali shakllanadigan ma’lumotlar moliyaviy resurslarning harakatini tizimli kuzatish, ularni samarali taqsimlash hamda boshqaruv qarorlarini asoslash imkonini beradi. Shu bilan birga, bank hisobi tizimi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda va moliyaviy risklarni kamaytirishda muhim vosita ekanligi aniqlandi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bank hisobi nafaqat ichki hisob yuritish jarayoni, balki iqtisodiy boshqaruvning strategik komponenti sifatida ham faoliyat yuritadi. Uning axborot imkoniyatlari banklar va davlat moliyaviy institutlari uchun iqtisodiy siyosatni shakllantirishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli bank hisobi tizimining sifati bevosita iqtisodiy qarorlarning aniqligi va samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari raqamlashtirish jarayonlari bank hisobi tizimining rivojlanishida hal qiluvchi omilga aylanayotganini tasdiqladi. Zamonaviy texnologiyalar hisob jarayonlarini tezlashtirib, axborotlarning ishonchliligini oshirmoqda va inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytirmoqda. Bu esa bank tizimining umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bank hisobi tizimini takomillashtirish iqtisodiyotni boshqarish sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Uning funksional imkoniyatlarini kengaytirish, axborot tizimlarini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish orqali moliyaviy boshqaruv jarayonlarini yanada samarali tashkil etish mumkin. Kelgusida ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar bank hisobi va raqamli iqtisodiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kalandarov, S. K. (2019). Banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etishning nazariy asoslari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3(5), 45–52.
2. Abdullayev, Yo. A. (2018). Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va auditni takomillashtirish yo‘llari. Moliya va bank ishi, 2(4), 23–31.
3. Raximov, A. R. (2020). Bank tizimida moliyaviy hisobot va uning tahliliy ahamiyati. Iqtisodiy tahlil va prognozlash, 1(2), 67–74.
4. Xolbekov, B. T. (2017). Tijorat banklarida hisob siyosatini shakllantirish masalalari. O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 6(1), 55–60.
5. Karimov, U. X. (2021). Banklarda buxgalteriya hisobi axborot tizimlarini rivojlantirish istiqbollari. Raqamli iqtisodiyot tadqiqotlari, 2(3), 88–95.
6. Tojimuhamedov, D. M. (2016). Banklarda buxgalteriya hisobining metodologik asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
7. Ergashev, E. E. (2019). Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlashda bank hisobining o‘rni. Moliya, 4(2), 34–40.